

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.8>

ПОНЯТТЯ «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ» В ПРАВОВОМУ ПОЛІ УКРАЇНИ

Борисова Олеся Олегівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

В юридичній науковій літературі, а також у сучасних засобах масової інформації постійно трапляється матеріал, який так чи інакше стосується теми безпеки: національної – в контексті відсутності воєнних дій; територіальної – в контексті відсутності проявів сепаратизму; економічної та фінансової безпеки – у вигляді стабілізації курсу національної валюти та допустимого рівня інфляції; громадської, соціальної, екологічної тощо. Війна, яка розпочалась в Україні 24 лютого 2022 року, вивела питання безпеки на перше місце в усіх контекстах. І зараз, коли відважні захисники України боронять нашу землю, науковці тримають свій фронт, продовжуючи роботу на полі наукових досліджень.

*Аналіз юридичної доктрини та норм вітчизняного законодавства свідчить про те, що сучасна юридична наука недостатньою мірою визначається з таким поняттям, як «**безпека людини**», офіційне тлумачення якого відсутнє в нормативних актах і згадується лише як явище, котре саме собою розуміється, або відчувається інтуїтивно. Не викликає сумнівів, що поняття «безпека людини», а також синонімічні за значенням до нього поняття «людська безпека», «безпека особи», «особистісна безпека», «безпека особистості», які трапляються в юридичній літературі, безумовно, є фундаментом демократичного режиму та першою, однією з головних соціальних цінностей, яку держава має забезпечити.*

При цьому актуальним та необхідним, на наш погляд, нині є проведення фундаментального дослідження та визначення дефініції: що саме ми можемо називати безпекою людини, з яких елементів вона складається, як співвідноситься з поняттям прав людини, хто є суб'єктами забезпечення безпеки особи? Відповіді на ці питання складні, потрібна широка дискусія, до якої мають бути запрошені не тільки юристи, а також соціологи, психологи, філософи, політологи, представники правоохоронної діяльності, спеціалісти сфери державного управління та інші.

Протягом останніх 20 років чимало українських дослідників-правників цікавились питаннями безпеки людини. У статті зібрано інформацію щодо аналізу поняття людської безпеки та її аспектів на підставі досліджень, які проводили українські науковці з метою продемонструвати, наскільки широким, цікавим і складним є це поняття, та запросити колег до колективної роботи над формуванням дефініції, яка має поповнити українське законодавство, зробити його більш сучасним і ефективним.

Ключові слова: безпека людини, кібербезпека, енергетична безпека, демографічна безпека, виробнича безпека, продовольча безпека, соціальна безпека, фінансова безпека, банківська безпека, бюджетна безпека, валютна безпека.

Borysova Olena. The concept of "human security" in the legal field of Ukraine

In the legal scientific literature, as well as in modern mass media, material is constantly found, which in one way or another relates to the topic of security: national – in the context of the absence of military actions; territorial – in the context of the absence of separatism; economic and financial security – in the form of stabilization of the national currency exchange rate at and acceptable level of inflation; civic, social, environmental, etc. The war that began in Ukraine on 24 February 2022 put security at the top in all contexts. And now, when the brave defenders of Ukraine are fighting for our land, scientists are keeping up their front, continuing their work in the field of scientific research.

An analysis of legal doctrine and domestic legislation reveals that modern legal science is insufficiently defined by such a notion as "human security", which is not formally defined in regulations and is only recognized as a self-understanding phenomenon. There is no doubt that the notion of "human security", as well as its synonyms in meaning with the notions of "human security", "personal security", in the legal literature, human security is undoubtedly the foundation of a democratic regime and the first, one of the main social values which the state must ensure.

Therefore, in our opinion, it is urgent and necessary now to carry out fundamental research and determine the definition: what can we call human security, what elements does it consist of, how does it relate to the notion of human rights, who are the subjects of human security? The answers to these questions are complex and require a broad discussion, to which not only lawyers, but also social scientists, philosophers, politologists, representatives of law enforcement agencies, specialists in public administration and others should be invited.

This article contains information about the analysis of the concept of human security and its aspects, in order to demonstrate how broad, interesting and complex the concept is and to ask the colleagues to work collectively on the creation of a definition, that has to improve the Ukrainian legislation and make it more modern and effective.

Key words: *human security, cyber security, energy security, demographic security, industrial security, food security, social security, financial security, banking security, budget security, currency security.*

Постановка проблеми

На сьогодні питання безпеки є найбільш актуальними в Україні, і ця тема широко представлена в усіх сферах науки. Юридична галузь як така, що забезпечує функціонування всієї державної системи та обслуговує потреби нормативного регулювання всіх видів відносин, несе чи не найбільшу відповідальність. Серед різних видів безпек, які держава зобов'язується гарантувати суспільству, а саме: воєнної, громадської, економічної, інформаційної, екологічної, кібербезпеки, демографічної, як би парадоксально це не виглядало, найменша увага приділяється людській безпеці (безпеці людини), і це можна довести таким фактом. Незважаючи на те, що безпека людини проголошена статтею 3 Конституції України (далі – КУ) найвищою суспільною цінністю, законодавство нашої країни не містить визначення поняття «безпека людини», а в полі юридичної науки нема згоди щодо визначення цієї дефініції.

Концепція безпеки людини нині не знайшла свого окреслення як окрема концеп-

ція, на відміну від концепції економічної безпеки, соціальної, національної, які представлено у системі нормативно-правових актів. Так само в КУ відсутня окрема стаття про право людини на безпеку. Передбачається, що вся діяльність держави, її органів та посадових осіб спрямована на забезпечення безпеки людини. Проте необхідно чітко визначити, з чого саме складається та в чому проявляється людська безпека, де межі її захисту (щоб не було порушено свободу), аби не ототожнювати безпеку людини з правами людини, з людським розвитком або з безпекою національною, адже це окрема категорія.

Можливо, причина відсутності ясності цього контексту полягає в тому, що формування юридичної дефініції «безпека людини» справді дуже складне завдання: все, що пов'язано безпосередньо з людиною, має суб'єктивний компонент. Говорити про людську безпеку складно, тому що кожна людини по-своєму розуміє та оцінює цю категорію, вкладає в неї власний зміст. Якщо такі явища, як «соціум»,

«економіка», «інформація», виступають свого роду предметами людської діяльності, людина їх створює/будує/формує/керує ними і водночас не є цими ж явищами, то у ситуації з визначенням змісту того, що таке «безпека людини» – предмет визначення і суб'єкт, який визначає, співпадають.

Мета статті – проаналізувати стан розробки юридичною наукою поняття «безпека людини» (безпека особи, безпека особистості, особистісна безпека – це синоніми) як базової категорії та головної соціальної цінності, проголошеної Конституцією України у статті 3.

Аналіз останніх досліджень. З кінця 90-х років і дотепер поняття «безпека людини» досліджували такі українські науковці, як М.В. Бойчук, М.Б. Левицька, В.П. Тихий, О.Б. Бондар, В.І. Мельник, В.П. Васьковська, М.О. Воротнюк. Торкались цього поняття у контексті права людини на безпеку, загальних прав людини, національної безпеки та людського розвитку і багато інших авторів: Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, М.П. Орзіх, М.І. Козюбра, В.М. Шаповала та інші.

Виклад основного матеріалу. Поняття «безпека людини» – міждисциплінарне, адже його вивчають різні науки, проте саме праву відводиться, мабуть, найскладніша роль – дати йому юридичне визначення, створити дефініцію, ввести цю категорію в поле нормативно-правових актів і побудувати чітку та зрозумілу конструкцію, з якою зможуть працювати всі суб'єкти, задіяні в процесі забезпечення безпеки людини в Україні.

В межах психологічної науки вивчення категорії безпеки бере свій початок у середині ХХ ст. у дослідженнях гуманістичного напрямку психологічної думки (А. Маслоу, Е. Фромм, К. Хорні). У своїх наукових розвідках вони дійшли висновку, що для людини відчуття власної безпеки пов'язане як з об'єктивними, так і суб'єктивними факторами: певні загрози та небезпеки людина здатна ретельно прораховувати, аналізувати та деталізувати, а наближення інших відслідковує лише на рівні відчуттів. Психологи зазначають, що для окремого суб'єкта абсолютної безпеки не існує, і задля забезпечення певного рівня особистої безпеки людина жертвує

часом, зручностями, власними можливостями, свободами. Доведення безпеки до крайності, «абсолютної безпеки» призводить до небезпеки для людини, до позбавлення її свободи і розвитку [1, с. 95–96].

Декларація про державний суверенітет України, яку було прийнято влітку 1990 року, згадує про «безпеку» в 2 розділах: у VII, який має назву «Екологічна безпека», та в IX «Зовнішня і внутрішня безпека». У розділі «Екологічна безпека» йдеться про самостійність республіки щодо встановлення порядку охорони та використання природних ресурсів та обов'язок дбати про екологічну безпеку громадян, генофонд народу, його молодого покоління. В розділі «Зовнішня і внутрішня безпека» закріплюється право республіки мати власні Збройні сили України, внутрішні війська та органи державної безпеки, а також йдеться про військову службу, яку мають проходити громадяни Української республіки, та про намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї [2].

Далі з терміном «безпека» ми стикаємось у тексті Конституції України, яку було прийнято 28 червня 1996, де цей термін/поняття згадується лише 1 раз у статті 3, яка проголошує безпеку людини однією із найвищих соціальних цінностей [3].

Незважаючи на те, що надалі в нормативно-правових актах буде часто траплятися термін «безпека», його юридичне зафіксоване визначення ми можемо знайти тільки в такому спеціальному документі, як Державний стандарт України «Безпечність промислових підприємств», який є чинним з 1995 року, де в пункті 1.3. визначається: «Безпека (населення, матеріальних об'єктів, навколишнього середовища) – це відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання будь-якої шкоди». А в примітках зазначено, що «рівень безпечності вважається прийнятним, якщо забезпечено додержання вимог державних нормативних документів з безпеки» [4].

Безумовно, основним нормативно-правовим актом, який прицільно врегулює питання безпеки в Україні, став Закон «Про національну безпеку» 2018 року,

який закріпив одразу декілька дефініцій різних видів безпек: національної, державної, воєнної, громадської тощо [5], але, на жаль, текст цього закону не містить визначення безпеки людської (безпеки людини, особи).

Натомість, у сучасному нормативно-правовому полі України наявні визначення понять «енергетична безпека», «демографічна безпека», «виробнича безпека», «продовольча безпека», «соціальна безпека», «фінансова безпека», «банківська безпека», «бюджетна безпека», «валютна безпека» та інші [6].

В юридичних виданнях трапляються публікації, в яких автори згадують класифікацію безпеки на державну (національну), суспільну та безпеку людини. Наприклад, такий матеріал ми можемо зустріти у статті Ю.В. Луценка [7], Г.В. Джагупова [8], А.В. Капуловського [9].

Активно працюють колеги-дослідники над розробкою понять та проблем безпеки економічної, серед них – О.Ю. Чубукова і Т.Є. Воронкова [10], О.В. Руда, Л.Я. Малюта [11], К.О. Утенкова [12] та інші.

Питання фінансової безпеки держави та особи (особистості) є фокусом уваги різних науковців, які розглядають їх у своїх статтях: О.О. Тихонова [13], Н.В. Галайко, О.О. Столяренко [14].

Трапляються доволі цікаві наукові та аналітичні роботи з теми «культура безпеки», це – статті Н.В. Кулалаєвої [15], Ю.М. Скарлецького та Д.С. Бірюкова [16], Л.В. Романів, О.В. Пішак, Р.Р. Бойчук та інших.

А визначення поняття «культура безпеки життєдіяльності населення» закріплене у статті 41 Кодексу цивільного захисту населення. Це – сукупність цінностей, стандартів, моральних норм і норм поведінки, спрямованих на підтримання

самодисципліни як способу підвищення рівня безпеки [18].

Складнощі визначення та юридичного закріплення дефініції «безпека людини», можливо, зумовлене тим, що, з одного боку, ця категорія сприймається нами інтуїтивно, немов кожна людина може пояснити своїми словами, якою вона бачить свою безпеку і як цю безпеку створити або забезпечити. А з іншого боку, визначити це поняття таким чином, щоб воно вбирало у себе всі фактори, досить складно саме через великий компонент суб'єктивності. Наприклад, окрема людина може вважати, що безпека забезпечується великою кількістю законів, які суворо регламентують усі сфери життя. А інша може бачити небезпеку саме в цьому, адже, на її думку, обмеження свободи – небезпечно. Метафоричний приклад – вітрильник у пляшці: він захищений від морських бур та інших загроз, які несе відкрите море. Але його безпека водночас небезпечна тим, що фактично приречена його на ув'язнення, він не вільний.

Також цікавим є питання, як співвідноситься поняття «безпека людини» з правами людини? Чи співпадають їхні контури, та чи гарантує дотримання прав людини її безпеку? Цих питань авторка статті вже торкалась у своїй роботі «Поняття та моделі безпеки людини в українському та міжнародному юридичному полі: теоретико-правовий аналіз», з якою можна ознайомитись в Інтернеті [19].

Нині варто повернутись у поле юридичної доктрини та прослідкувати, як різні автори, фахівці різноманітних сфер юридичної діяльності, а також науковці визначали поняття «безпека людини» протягом останніх 30 років незалежності нашої держави. Для зручності цю інформацію викладено у формі таблиці.

Таблиця 1

Автор	Визначення поняття «безпека людини»
1	2
І.С. Яковець, А.Х. Степанюк 2005 рік	«Безпечі особи» надають значення гарантії, яка є необхідною умовою життєдіяльності особи, що дозволяє їй зберігати та збільшувати духовні й матеріальні цінності [20, с. 47].
В.П. Васьковська 2006 рік	Безпека людини – це стан надійної захищеності життєво важливих (життя і здоров'я людини), законних і приватних інтересів людини, прав і свобод, її ідеалів, цінностей від протиправних зазіхань, загроз шкідливих впливів будь-якого роду (фізичного, духовного, майнового, інформаційного, соціального, економічного, політичного, екологічного, військового тощо) за умов збереження і розвитку людського потенціалу та підтримання ефективного стимулювання діяльності особи [21].

В.В. Мельник 2008 рік	Безпека особи – неодмінний стабільний стан надійної захищеності життєво важливих інтересів особи, її прав та цінностей від небезпек, загроз, шкідливих впливів за умов збереження і розвитку потенціалу особи та її здатності до ефективної діяльності у всіх сферах. Можна також стверджувати, що наявна специфічна система безпеки особи, тобто функціональна система, що відображає процеси взаємодії елементів, які прагнуть до впорядкованості, структуризації, загальної цілісності та формується адекватна цим процесам загальна теорія безпеки особи як сукупність основних понять, теоретичних підходів, концепцій розроблення безпеки особи та її реалізації [22].
М.О. Воротнюк 2010 рік	Концепція людської безпеки є надзвичайно корисним аналітичним інструментом, що підкреслює новий, значною мірою транснаціональний характер міжнародних відносин, та виводить людину у центр системи глобального управління як основного референта та агента [23].
О.Б. Бондар 2011 рік	Особиста безпека людини – це стабільний стан надійної захищеності життєво важливих (життя і здоров'я людини), законних і приватних інтересів людини, прав і свобод, її ідеалів, цінностей від протиправних зазіхань, загроз шкідливих впливів будь-якого роду (фізичного, духовного, майнового, інформаційного, соціального, економічного, політичного, екологічного, військового тощо) за умов збереження і розвитку людського потенціалу та підтримання ефективного стимулювання діяльності особи [24].
Л.С. Шевченко 2013 рік	Людська безпека означає безпечний і вільний характер людського вибору, упевненість людей у тому, що можливості, які вони мають сьогодні, не будуть утрачені завтра [25, с. 151].
В.П. Тихий 2016 рік	Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної), психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії її забезпечують її безпеку [26].
К.Ю. Астаф'єва, І.П. Христинч 2018 рік	Безпеку особи у виправних колоніях необхідно розглядати як єдину ланку правового становища особи у суспільній системі, яка може бути досягнута зусиллями всієї правової системи, з урахуванням, звичайно, особливостей системи місць позбавлення волі та особи персоналу і засудженого [27, с. 153].
Ю.В. Луценко 2019 рік	Безпека людини може розглядатися у двох аспектах. По-перше, безпека від таких постійних загроз, як голод, хвороби і репресії; а по-друге, це захист від надзвичайних пригод, що несуть збиток, у повсякденному житті чи вдома, на роботі або у суспільстві [7].
А.А. Дем'яненко 2020 рік	Сутність людської безпеки полягає у забезпечення пріоритету свободи таким чином, щоб людина мала можливість задовольняти свої потреби, здійснювати вибір безпечно і вільно [28, с. 59].

Висновок. Поняття «безпека людини» є фундаментальним для суспільства і держави, які прийняли за основу демократичні цінності, проте варто визнати, що визначення цього поняття видається настільки ж складним, наскільки важливим. Нині в Україні йде війна, що актуалізувало тему безпечності життя людей до максимального рівня.

Немає сумнівів, що після нашої перемоги юридична наукова спільнота має поставити фокус уваги на завданнях визначення дефініції та розробці окремої концепції людської безпеки, використовуючи теоретичну базу та напрацювання колег, наведені у цій статті, які будуть офіційно закріплені в нормативно-правових актах України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цюман Т., Нагула О. Психологічна формула безпеки як концептуальна основа формування навичок безпечної поведінки особистості. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. Збірник наукових праць. № 35 (1). 2021 р. С. 94–100. DOI: 10.28925/2311-2409.2021.3513.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 07.07.2022).
3. Конституція України. / *Верховна Рада України*. 1996. № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.07.2022).

4. ДСТУ 2156-93. Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення (41018). URL: https://dnaop.com/html/41018/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_2156-93 (дата звернення: 30.06.2022).
5. Про національну безпеку : Закон України в редакції від 21.06.2018 № 2469-VIII / Верховна Рада України. 2018. № 31, ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 02.07.2022).
6. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 02.07.2022).
7. Луценко Ю.В. Поняття, система та класифікація видів безпеки в контексті міжнародного порядку. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 4 (6). С. 31–39.
8. Джагупов Г.В. Питання безпеки особистості під час забезпечення громадської безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 35. Частина II. Том 2. 2015. С. 109–112.
9. Капуловський А.В. Забезпечення безпеки особистості як дієвий механізм реагування на загрози національній безпеці. *Механізми публічного управління*. 2014. № 8 (10). С. 48–55.
10. Чубукова О.Ю. і Воронкова Т.Є. Система економічної безпеки (Екосестейт): сутність, структура. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL: irbis-nbuv.gov.ua.
11. Руда О., Малюта Л. Організація економічної безпеки в контексті активізації розвитку товаровиробництва. *Галицький економічний вісник*. 2012. № 3 (36). С. 35–42.
12. Утенкова К.О. Економічна безпека як складник національної безпеки України. *Вісник ХНУ ім. В.М. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2019. Вип. 9. С. 133–144. DOI: 10.26565/2310-9513-2019-9-17.
13. Тихонова О.О. Методологічні засади визначення поняття «фінансова безпека». *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 139–143.
14. Галайко Н.В., Столяренко О.О. Вплив соціальних та психологічних чинників на фінансову безпеку особи. *Науковий вісник НЛТУ України*, 2019, т. 29, № 4. С. 89–92. DOI: <https://doi.org/10.15421/40290419>.
15. Кулалаєва Н.В. Культура безпеки як невід’ємний атрибут існування соціуму. *Наукові праці. Педагогіка*. Випуск 233. Том 245. 2014. С. 67–72.
16. Проблеми впровадження культури безпеки в Україні : аналітична доповідь / Ю.М. Скалецький, Д.С. Бірюков, О.О. Мартюшева, Л.Д. Яценко. Київ : НІСД, 2012. 56 с.
17. Романів Л.В., Пішак О.В., Бойчук Р.Р. Культура безпеки як складник базової культури особистості. *«Молодий вчений»*. № 3.1 (43.1). 2017. С. 238–241.
18. Кодекс цивільного захисту населення. № 5403-VI від 2.10.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 01.07.2022).
19. Борисова О.О. Поняття та моделі безпеки людини в українському та міжнародному юридичному полі: теоретико-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2022. С. 10–15. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/1>.
20. Яковець І.С., Степанюк А.Х. Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець ; за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків : Юрінком Інтер. 2005. 560 с.
21. Васьковська В.П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ. 2006. 224 с.
22. Мельник В.О. Безпека особи як категорія політичної науки та суспільно-політичне явище. *Політична наука в Україні: стан і перспективи* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10–11 травня 2007 року). / Укл. Поліщук М., Скочилас Л., Угрин Л. Львів. ЦПД. 2008. 308 с. URL: http://postua.info/vitali_melnyk.htm.
23. Воротнюк М., Сушко О. Людська безпека як імператив сучасності: переніс фокусу з держави на людину. Фонд ім. Фрідріха Еберта: Представництво в Україні. Київ. 2010. 18 с. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07749.pdf>.
24. Бондар О.Б. Поняття особистої безпеки людини і його структура. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. Вип. 2 (5). С. 148–153.

25. Безпека людського розвитку в правовій, соціальній державі: монографія / за ред. Л.С. Шевченко. Харків : Нац. університет «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». 2013. 850 с.

26. Тихий В.П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 31–46.

27. Астаф'єва К.Ю., Христич І.П. Безпека особи як одна з основних складових частин безпеки у виправних колоніях. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 35. С. 152–161.

28. Дем'яненко А.А. Аналітичне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку : дис. док-ра філософії : 051. ХНЕУ ім. С. Кузнеця. Харків. 2020. 360 с.